

Het huishouden als statistische eenheid. Over een vlag die de lading niet meer dekt.

C. DE HOOG

Samenvatting

De definitie van *huishouden* heeft in de loop der tijd verandering ondergaan. Met name uit de ontwikkeling van de omschrijving van het begrip ten behoeve van in Nederland gehouden volkstellingen blijkt dit.

Hoewel de volkstelling een kwantitatief onderzoek bij uitstek is, mag aan de kwalitatieve betekenis van de gehanteerde begrippen niet voorbij worden gegaan.

Vanuit dit gezichtspunt wordt een nieuwe onderzoeksopzet voor de volkstelling voorgesteld.

Summary

The definition of a *household* has changed over time. This is apparent from the different definitions of the household unit in the subsequent population census held in the Netherlands.

It is argued that in a population census, being a quantitative survey, the qualitative aspects of the defined concept of household may not be neglected.

Taken this into consideration, a new design for the census is proposed.

Inleiding

Statistici, en zij niet alleen, hebben soms grote problemen met het verwerken van maatschappelijke problemen, met name als velen in de maatschappij de 'gebaande paden' gaan verlaten, als vorm en inhoud van een begrip gaan verschillen. Buitengewoon lastig wordt het dan bovendien, als politici, beleidsvoerders en onderzoekers zich voor de 'uitzonderingen' menen te moeten gaan interesseren.

De moeilijkheden met het begrip *huishouden* kunnen hiervoor als illustratie dienen. Tot 1930 bleek het onmogelijk om een groep samenwonenden op een simpele manier te omschrijven. Samenwonenden vormden *huisgezinnen* en daarmee uit. Deze eenvoud werd niet ontleend aan de overzichtelijkheid van de Nederlandse samenleving anno 1930. Ook toen kwamen communes en konkubinaten voor, ook toen verlieten mensen gebaande paden. De sociale werkelijkheid was niet minder gekompliceerd dan tegenwoordig. Wel op één essentieel punt. De belangstelling voor andere groepen dan huisgezinnen was bij derden (beleid, politiek, wetenschap) niet groot. In dit opzicht bevonden de vorm en de inhoud van het begrip huishouden zich in die tijd op één spoor. Er was geen vraag naar afwijkingen van het stereotiepe model huisgezin.

Bij het ontwerp van de *definitie* van het huishouden voor de Volkstelling 1930 kan men voor de eerste keer tussen de regels de worsteling met de materie lezen. Een huishouden (gezinnen in den zin van den volkstelling) heet dan volgens het C.B.S. (1930): 'een samenwoning van twee of meer personen in huiselijk verkeer'. Het huiselijk verkeer wordt anders gezien dan de omgang met burens, want 'een gezin in den zin van den volkstelling' heeft meer huiselijk verkeer 'dan onder goede burens gewoonte is'.

Uit deze definitie valt een aarzeling op te maken. De statistikus heeft een sociologische redenering gevolgd. Buren, zo valt te lezen, kunnen best iets meer dan alleen de geografische faktor met elkaar gemeen hebben. Huiselijk verkeer wordt niet uitgesloten. De omgang tussen burenen en huisgenoten wordt gemeten aan de hoeveelheid huiselijk verkeer. Het lijkt er zelfs op dat de steller van de definitie inzage heeft gehad in het werk van C. H. COOLEY (1909, p. 23). Deze Amerikaan schreef: 'By primary groups I mean those characterized by intimate face-to-face association and cooperation. They are primary in several senses, but chiefly in that they are fundamental in forming the social nature and ideals of the individual. The result of intimate association, psychologically, is a certain fusion of individualities in a common whole, so that one's very self, for many purposes at least, is the common life and purpose of the group. Perhaps the simplest way of describing this wholeness is by saying that it is a "we"; it involves the sort of sympathy and mutual identification for which "we" is the natural expression. One lives in the feeling of the whole and finds the chief aims of his will in that feeling. It is not to be supposed that the unity of the primary group is one of mere harmony and love.'

Met dit uitvoerig citaat willen wij niet aantonen dat hierin de oplossing besloten ligt voor het opheffen van de spanning tussen een statistische en een sociologische benaderingswijze, maar wel dat een belangrijk stuk *kennis* is blijven liggen. En ook dat men bij COOLEY en eveneens bij anderen de spanning tussen vorm en inhoud, tussen cultuur en structuur, kan lezen. Het te zwaar belichten van alleen de structurele kanten van het huishouden leidt onherroepelijk tot brokken.

In 1947 gaat het fout met de definitie van huishouden. De twijfel is verdwenen. Fier wordt een huishouden omschreven als: 'alle groepen van twee of meer personen, die in huiselijk verkeer met elkaar samenwonen, ongeacht de aard van de onderlinge relaties tussen de samenwonenden' (C.B.S., 1947, p. 17). Vergeten zijn de 'we-feelings', weg zijn de burenen. In 1960 en 1971 vinden wijzigingen plaats, die bepaald geen scherper licht op de sociale werkelijkheid werpen. De onderlinge relatie wordt: het onder één dak wonen, de hoofdmaaltijd gebruiken en een gezamenlijke woonkamer hebben. In 1971 wordt de normatieve gedachtengang iets afgezwakt, men mag ook met elkaar ontbijten. Voor 1981 wijzen de ontwikkelingen erop, dat niet sterk zal worden afgeweken van de oude definities. Op één punt wordt de sociale werkelijkheid zelfs volledig in het duister gezet. Vroegere tellingen hadden als nevendoeel het controleren van de bevolkingsregisters; vooral met betrekking tot de huishoudens bleken er mutaties op te treden. In 1981 zal de ambtelijke controle achterwege gelaten worden. In de praktijk betekent dit dat alleen de geregistreerden worden geteld. De rafelrand, de aarzelenden, de onverschilligen, de mobielen, zij allen zullen niet meer voor de census in aanmerking komen.

Natuurlijk kan begrip worden opgebracht voor de praktische moeilijkheden waarvoor het C.B.S. staat. De volkstelling mag geen *kontrolemiddel* op de handel en wandel van de burgerij worden. Of de census ook als *informatie* voor wetenschap en beleid moet verdwijnen is echter een tweede. De ingeslagen weg zal voor alle betrokkenen mijns inziens weinig bevrediging verschaffen.

In het volgende gedeelte zal eerst nader worden ingegaan op de gevolgen voor beleid en wetenschap. In het slotgedeelte zal een poging worden gedaan om tot een oplossing van de problemen te geraken.

Komplikaties voor beleid en wetenschap

In deze tijd staat de beleidsvoerder een ongunstige samenloop van omstandigheden ten aanzien van huishoudens te wachten. De overheid in een verzorgingsstaat heeft een steeds grotere behoefte aan *informatie*. Beleid dient ontwikkeld te worden, diskriminatie moet verdwijnen, minderheden zullen gelijke kansen en rechten worden geboden. Er is groeiende behoefte aan informatie naar samenwoningen zonder echtverbintenis, naar structurele maar vooral kulturele kanten van samenleven. De laatste tien jaar blijkt dat een aantal ontwikkelingen, met name met betrekking tot de primaire levenssituatie, in een stroomversnelling zijn geraakt. Echtscheiding, man/vrouw-verhouding, positie van kinderen in het ouderlijk gezin, 'nieuwe' samenlevingsvormen hebben consequenties voor het huishouden, zowel naar vorm als inhoud. De huidige statistieken over huishoudens geven nauwelijks antwoord op de vele vragen.

Bij weinig of geen informatie ontstaat daarnaast een merkwaardig mechanisme. Zelden zullen Haagse kringen besluiten geen *beleid* te voeren, al ontbreken basisgegevens. Dit kan tot gevolg hebben dat er een beleid kan ontstaan dat op drijfzand is gebouwd. Rampzalig kunnen dan de gegevens voor de direkt betrokkenen zijn. Dan is het niet denkbeeldig dat onaanvaardbare voorzieningen worden getroffen voor categorieën, die in de sociale werkelijkheid niet bestaan. En dat een voorzieningenstelsel achterwege blijft voor groepen, die daar juist wel behoefte aan hebben. Het beleid zal een niet-doeltreffend ad hoc karakter dragen. Bouwstenen voor een flexibele planning zullen blijven ontbreken.

Op het gebied van de wetenschapsbeoefening ontstaan ook complicaties. Vooral de laatste jaren kan van een stellingenoorlog tussen de aanhangers van het *kwantitatieve* onderzoek en van het *kwalitatieve* onderzoek gesproken worden. De eerste groep zweert bij het gestructureerde veldonderzoek compleet met gesloten vragenlijst, de tweede bij het open-interview, liefst zelfs het diepte-interview. Het merkwaardige feit doet zich voor dat in onze dagen welhaast niemand een poging doet tot *synthese*. Van betekenis is, dat dit wel in de jaren twintig en dertig in de Verenigde Staten werd gedaan. VAN LEEUWEN (1976, p. 81) zegt in zijn proefschrift hierover het volgende: 'Het door Waller¹ bepleitte en moeizaam op gang komende puur theoretische onderzoek is echter niet het enige toepassingsgebied van de interactionele benaderingswijze. Er wordt in de loop van de jaren '30 ook heel wat onderzoek naar praktische problemen gedaan, waarvan probleemstelling en opzet duidelijk door de interactionele benaderingswijze beïnvloed zijn. Voor een deel gaat het hier om kwantificerend onderzoek, waarbij de in die tijd bekende onderdelen van de survey-techniek worden gebruikt. De twee belangrijkste gebieden, waarop het door de interactionele benadering beïnvloede onderzoek zich richt, zijn de problemen rond echtscheiding, huwelijkswelslagen en partnerkeuze en de gevolgen van de economische crisis van de jaren dertig voor het gezin.'

Nu is het voorgaande niet bedoeld als een pleidooi om op interaktionele wijze² de sociale werkelijkheid te lijf te gaan (en daarmee te kiezen voor het kwalitatieve onderzoek). Niet omdat deze weg bij voorbaat onvruchtbaar is, maar wel omdat de keuze voor één benaderingswijze afbreuk doet aan het geheel van mogelijke informatie.

Het pleidooi beweegt zich in een andere richting. Keren we terug tot het begrip huishouden dan staat ons een samengestelde benaderingswijze voor ogen, terug te voeren tot de eerder opgevoerde begrippen vorm en inhoud. Bepalend is dat er een

koppeling tussen twee typen van onderzoek tot stand komt.

Een oplossing

De betekenis van een volkstelling (en de daarin gebezigde begrippen) moet niet worden onderschat. Aangegeven is welke gevolgen er kunnen zijn voor de beleidsvoering, sterker nog: voor de staatsinrichting. Niet overdreven is het dat binnen het C.B.S. de volkstelling als een basis-structuren-onderzoek wordt aangeduid. Met andere woorden de volkstelling vormt een belangrijke *informatie-bron*. Bovendien is de census een onderzoek dat binnen een geïnstitutionaliseerd kader plaatsvindt. Er zijn internationale afspraken, er is een wettelijke regeling, er is een bemanning aanwezig. Een dergelijk geheel dient niet te worden afgeschaft. Wat wel van betekenis is, zijn de kaders die om een census moeten worden gebouwd. Uit het voorbeeld met betrekking tot de definitie van het huishouden is gebleken dat de onderzoeker te weinig inspraak wordt geboden om tot een andere constructie te komen. Dit betreft uiteraard niet alleen het begrip huishouden. Vakspecialisten zullen belangrijke voorstellen kunnen doen ten aanzien van bijvoorbeeld de variabelen: inkomen, arbeid door de vrouw, huwelijk, gezin, kinderen, woning, opleidingsniveau enz. Toch zitten we hiermee nog op een lijn, die in het verleden slechts een beperkte uitwerking had. Wij denken hierbij aan het in 1968 verschenen rapport van de S.I.S.W.O.-werkgroep die belast was 'met het formuleren van wenselijkheden en mogelijkheden inzake de aanpasbaarheid van het tabellenprogramma voor de volkstelling 1970 aan actuele behoeften van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek uitgaande van de aangesloten instituten' (S.I.S.W.O., 1968). Te veel is toen uitgegaan van een kwantificerende benaderingswijze. Te weinig is op de sociologische betekenis van de variabelen ingegaan. Keren we terug naar ons voorbeeld het huishouden (maar wel degelijk ook toepasbaar op andere variabelen) dan lijkt ons de volgende ingang vrucht te kunnen afwerpen.

A. Het huishouden wordt op een *sociologische* wijze omschrijven. Elementen van deze omschrijving kunnen worden bepaald door middel van een veldonderzoek, gebruikmakend van de kennis die door onderzoekers is verzameld. Dit lijkt een wat vage benadering, maar is het niet. De bedoeling is om binnen het concept huishouden te zoeken naar de plaats binnen de sociale werkelijkheid. Bewust wordt hier een uitgewerkte onderzoeksopzet vermeden. Plaats moet er zijn voor het interaktionele concept, maar ook het handelen, de besluitvorming, de mate van verzorging, het geografische element zullen aan de orde gesteld moeten worden. Op basis van dit (survey)onderzoek naar huishoudens (een onderzoek overigens waarin ook de mogelijkheid wordt geboden om andere variabelen te testen) wordt gekomen tot een bijgestelde definitie.

B. Het *begrippenkader* en de *variabelen* die op deze manier zijn gekonstrueerd worden in de census opgenomen. De op deze wijze verzamelde variabelen berusten dan niet meer louter op een juridische conceptie of een kontrakt, noch op een formeel lidmaatschap of een stereotiepe, maar op het doen en laten van personen, op verhoudingen tussen mensen, op verhoudingen met instituties. De informatie over de sociale werkelijkheid wordt meer waarheidsgetrouw (VAN LEEUWEN, 1976, p. 80). Erkend moet worden dat er voor de komende volkstelling aan deze werkwijze nogal wat praktische bezwaren kleven. In 1981 zal de nieuwe telling worden gehouden. De technische vooronderzoeken zijn bijna afgesloten. Daarom lijkt een tussenstap geboden.

De oude begrippen in de volkstelling, dus ook met betrekking tot het huishouden worden voorlopig gehandhaafd. De uitkomsten worden echter gebruikt om een toetsing achteraf te laten plaatsvinden. Dit is geen mosterd na de maaltijd. Al eerder is door onderzoekers de wens uitgesproken om aan volkstellingen meer gericht onderzoek te verbinden (DE HOOG, 1976b). Een soortgelijke wens kan ook worden beluisterd bij beleidvoerders. Door aan de volkstelling een tweede (onderzoeks)trap te verbinden worden twee vliegen in één klap geslagen. De informatie wordt uitvoeriger en doelgericht, de variabelen worden bijgesteld en aan de vorm wordt inhoud gegeven.

Tenslotte

Vanuit een specifiek kader (het huishouden) zijn wij gekomen tot een onderzoekskonstructie in verband met de komende volkstelling. Tussen het begin en het einde van dit artikel is ook nog melding gemaakt van het werk van COOLEY, het symbolisch-interaktionalisme is genoemd, op cultuur en structuur is ingegaan, er is melding gemaakt van kwantitatief onderzoek en kwalitatief onderzoek. Dit lijkt een slingerweg. Het huishouden is echter bewust als voorbeeld gekozen. De aantrekkelijke vaagheid van COOLEY bleek van toepassing te zijn op de ontwikkelingen met betrekking tot het begrip huishouden die zich nu afspelen. Welhaast een ideaaltypen van kwantitatief onderzoek vormt de census. De onderzoeksopzet is ook in een ander verband al eens naar voren gebracht (DE HOOG, 1976a). Kortom de stukjes van de legpuzzel blijken te passen.

Noten

1. Van belang is te zien hoe de ideeën van COOLEY verder zijn verwerkt. Eerst werd een vruchteloze poging gedaan het begrip 'primary group' af te bakenen. De 'secondary group', een vaag geheel van zakelijke relaties – ten onrechte aan COOLEY toegeschreven – bleek geen verduidelijking te geven. Bij VAN LEEUWEN (1976, p. 79–80) kunnen wij lezen dat vooral Burgess zich verzet tegen de tot dan toe verschenen gezinssociologische publikaties. Het gezin is een 'eenheid van interacterende personen'². Dit idee van COOLEY (ook van Thomas en H. Mead) maakt het mogelijk het gezin (dus ook het huishouden – CdH) te zien als een levende, veranderende en groeiende eenheid. Burgess bleek daarnaast een praktisch man te zijn. Op basis van dit concept is het mogelijk gebleken de sociale werkelijkheid op een adequate wijze te belichten.
2. Binnen de interaktionele benaderingswijze wordt het gezin als een eenheid van interacterende personen gezien. Het gezin is daarmee niet een juridisch concept, of een vorm van kontrakt, maar het berust op de interactie tussen individuele leden (VAN LEEUWEN, 1976, p. 79–80).

Literatuur

- C.B.S. 1930. 11e Algemene volkstelling 31 december 1930. deel IV Woning- en gezinsstatistiek. Voorbericht. 's-Gravenhage.
- C.B.S. 1947. 12e Algemene Volkstelling 1947. deel A3. 's Gravenhage.
- COOLEY, C. H. 1909. Social Organization.
- HOOG, C. DE. 1976a. De volkstelling bezien. Interimrapport Censusmonografiën. Amsterdam.
- HOOG, C. DE. 1976b. Een voorstel tot een andere opzet van de volkstelling. *Beleid en Maatschappij* 3 (11) 291–294 (1976).
- LEEUWEN, L. Th. VAN. 1976. Het gezin als sociologisch studieobject. Een historisch overzicht van een subdiscipline, speciaal met het oog op de situatie in Nederland. Dissertatie. Wageningen.
- S.I.S.W.O. 1968. De volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Amsterdam.

Korrespondentieadres

C. de Hoog, Landbouwhogeschool vakgroep huishoudkunde, Postbus 8060, 6700 DA Wageningen.

drs C. de Hoog studeerde sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Van 1970 tot 1979 werkte hij bij de vakgroep sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen. Hij hield zich bezig met de gezinssociologische analyse van de Volkstelling 1971. Sedert medio 1979 werkt hij bij de vakgroep huishoudkunde van de Landbouwhogeschool.

Hij bereidt een dissertatie voor over partnerkeuze bij huwelijksluiting.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]